ललितपुर जिल्लाको दक्षिण-पूर्वी भेकमा प्रचलित लोककथाको सङ्कलन, वर्गीकरण र विश्लेषण

त्रिभुवन विश्वविद्यालय, मानविकी तथा सामाजिक शास्त्रसङ्काय अन्तर्गत
नेपाली केन्द्रीय विभाग, एम.ए. दोस्रो वर्षको
दसौं पत्रको प्रयोजनका लागि प्रस्तुत

शोधपत्र

शोधार्थी

सीताराम घिमिरे
नेपाली केन्द्रीय विभाग
त्रिभुवन विश्वविद्यालय
कीर्तिपुर

२०६६

शोधनिर्देशकको मन्तव्य

प्रस्तुत **ललितपुर जिल्लाको दक्षिण-पूर्वी भेकमा प्रचलित लोककथाको सङ्कलन, वर्गीकरण र विश्लेषण** शीर्षकको शोधपत्र नेपाली केन्द्रीय विभागका एम.ए. द्वितिय वर्षका छात्र सीताराम घिमिरेले मेरा निर्देशनमा पूरा गर्नुभएको हो । क्षेत्रकार्य सम्पन्न गरी परिश्रमपूर्वक तयार गरिएको प्रस्तुत शोधकार्यसँग म सन्तुष्ट छु र आवश्यक मूल्याङकनका लागि सिफारिस गर्दछु ।

....

डा. जीवेन्द्रदेव गिरी
उप-प्राध्यापक
नेपाली केन्द्रीय विभाग
त्रिभुवन विश्वविद्यालय
कीर्तिपुर

मिति : २०६६ /

स्वीकृतिपत्र

त्रिभुवन विश्वविद्यालय मानविकी तथा सामाजिकशास्त्र सङ्कायअन्तर्गत नेपाली केन्द्रीय विभागको मातहतमा छात्र सीताराम घिमिरेले उपप्राध्यापक जीवेन्द्रदेव गिरीको निर्देशनमा रही **ललितपुर जिल्लाको दक्षिण-पूर्वी भेकमा प्रचलित लोककथाको सङ्कलन, वर्गीकरण र विश्लेषण** नामक शोधपत्र तयार पार्नु भएकोले प्रस्तुत शोधपत्र सम्बन्धित विषयका लागि उपयुक्त ठानी स्वीकृत गरिएको छ ।

शोधपत्र मूल्याङ्कन समिति

(प्रा. राजेन्द्र सुवेदी) ....

(विभागीय प्रमुख)

(उप-प्राध्यापक डा. जीवेन्द्रदेव गिरी) ....

(शोध निर्देशक)

(डा.) ....

(बाह्य परीक्षक)

मिति :

कृतज्ञताज्ञापन

प्रस्तुत शोधपत्र मैले आदरणीय गुरूवर उपप्राध्यापक डा. जीवेन्द्रदेव गिरीज्यूको कुशल निर्देशनमा तयार पारेको हुँ । यसको तयारी क्रममा उहाँले प्राध्यापन तथा विविध व्यावहारिक कार्यव्यस्तताका बीच पनि मलाई आफ्नो समय उपलब्ध गराई शोधकार्यमा अभिप्रेरित गर्नाका साथै प्रस्तुत शोधपत्रलाई यस रूपमा ल्याउन समुचित मार्ग निर्देशन गर्नुभएकोमा शोधनिर्देशक श्रद्धेय गुरूप्रति हार्दिक कृतज्ञता ज्ञापन गर्दछु ।

प्रस्तुत शोधप्रस्तावलाई स्वीकृति प्रदान गरी शोधकार्य गर्ने सुभअवसर प्रदान गर्ने नेपाली केन्द्रीय विभागप्रति पनि म कृतज्ञ छु । औपचारिक शिक्षाको यस तहसम्म आइपुग्नका लागि अमूल्य सल्लाह, सुझाव, प्रेरणा, सहयोग र मार्ग निर्देशन गर्नुहुने श्रीमहाँकाल क्याम्पसका प्राचार्य तथा मेरा पूजनीय गुरू गोविन्दप्रसाद पराजुलीप्रति हार्दिक कृतज्ञता व्यक्त गर्दछु । साथै पारिवारिक पक्षबाट यस स्थानसम्म पुग्नका लागि अमूल्य सहयोग प्रदान गर्नुहुने स्व.पिता टीकावल्लभ घिमिरे, स्व.माता कृष्ण कुमारी घिमिरे, दाइ रेवतीप्रसाद घिमिरे, भाउजू तारादेवी घिमिरे, स्व. कान्छी घिमिरेप्रति कृतज्ञ छु । साथै छोरा, भतिजा, छोरी, जुवाइँ तथा बुहारीहरूबाट पनि मेरो अध्ययनका लागि उचित व्यवस्था मिलाई दिएकोमा उनीहरूप्रति पनि धन्यवाद व्यक्त गर्न चाहन्छु ।

यस शोधकार्यका लागि आवश्यक पुस्तक तथा पत्रपत्रिका सरल र सहजरूपमा उपलब्ध गराई सहयोग गर्ने त्रि.वि. केन्द्रीय पुस्तकालय परिवारलाई हार्दिक धन्यवाद छ । यस शोधपत्रलाई छिटो छरितो र सजग रूपमा टङ्कन गिरिदिनुहुने श्री उमेश पौडेललाई धन्यवाद दिन्छु ।

अन्त्यमा म यस शोधपत्रको आवश्यक मूल्याङ्कनका लागि त्रि.वि. नेपाली केन्द्रीय विभाग, कीर्तिपुर समक्ष प्रस्तुत छर्दछु ।

सीताराम घिमिरे
स्नातकोत्तर तह, दोस्रो वर्ष
नेपाली केन्द्रीय विभाग
त्रि.वि. कीर्तिपुर ।

विषयसूची

पाना नं.

अध्याय - एक

१. शोध परिचय **१**

१.१ विषय परिचय १

१.२ समस्या कथन २

१.३. उद्देश्य २

१.४. शोधको महत्त्व ३

१.५. अध्ययनको सीमा ३

१.६. पूर्वाध्ययन विवरण ४

१.७ अध्ययन विधि ६

१.८ अध्याय योजना ६

अध्याय - दुई

२. अध्ययन क्षेत्रको परिचय **७**

२.१ अध्ययन क्षेत्र रहेको जिल्ला ७

२.२ अध्ययन क्षेत्र १०

२.२.१ सामाजिक अवस्था १०

२.२.२ भाषिक, साँस्कृतिक र धार्मिक अवस्था ११

२.२.३ शैक्षिक तथा साहित्यिक अवस्था १२

२.२.४ आर्थिक अवस्था १४

अध्याय - तीन

लोकसाहित्यको एक विधाका रूपमा लोककथा **१६**

३.१ विषय सन्दर्भ १६

३.२ विधागत पहिचान १८

३.२.१. लोकगीत १८

३.२.२. लोकगाथा १९
३.२.३ लोकनाटक २१
३.२.४ लोकोक्ति २२
३.२.४.१ उखान २२
३.२.४.२ टुक्का २३
३.२.४.३ गाउँखाने कथा २३
३.२.५ लोककथा २५
३.२.५.१ परिचय २५
३.२.५.२ लोककथाको परिभाषा २९
३.२.५.३ लोककथाको स्वरूप ३२
३.२.५.४ लोककथाको विशेषता ३२
३.२.५.५ वर्गीकरणका आधार ३७
३.२.५.६ विश्लेषणका आधार ३९

अध्याय : चार

ललितपुर जिल्लाका दक्षिण-पूर्वी भेकमा प्रचलित लोककथाको सङ्कलन **४३**
४.१ न्याउरी मारी पछुतो ४३
४.२ उत्तिस र गुराँस ४४
४.३. भाइ फुटे गँवार लुटे ४५
४.४. हराएको सारी ४७
४.५ तामाङ्ग जातिको कथा ४८
४.६ बोका काटी स्वर्ग पुग्ने पुजारीको कथा ४९
४.७ अनैतिक सम्बन्ध उदाङ्गो ५०
४.८ चोरीको परिणाम ५१
४.९ दुई दाजु भाइको कथा ५२
४.१०. छट्टु स्यालको कथा ५३
४.११. ठगको कथा ५५
४.१२. कुविचारको परिणाम ५६

४.१३. जे गर्छन भगवान असलै गर्छन ५७
४.१४ लोभीको भाँडो उभिण्डो ५८
४.१५ फटाह ज्योतिष ५९
४.१६. किन रोइस मंगले आफ्नै ढङ्गले ६१
४.१७ एकता नै बल हो ६२
४.१८ इष्टदेव वनझाँक्री ६३
४.१९ लामाको मानमनितो ६४
४.२० गुनले खान्छ तँलाई म खान्छु ६५
४.२१. काल आएपछि बस्न पाइँदैन ६६
४.२२ पैसाले पैसा तान्छ ६७
४.२३. मेरो नाम त ठिकाठिक ६८

अध्याय : पाँच

सङकलित लोककथाको वर्गीकरण र विश्लेषण ७०

५.१ वर्गीकरण ७०
५.१.१ सामाजिक लोककथा ७१
५.१.२ ऐतिहासिक एवम् सांस्कृतिक लोककथा ७१
५.१.३. साहस तथा बहादुरीका लोककथा ७१
५.१.४ उपदेशात्मक लोककथा ७२
५.१.५ अत्ति मानवीय लोककथा ७२
५.१.६ पशुपक्षी सम्बन्धी लोककथा ७३
५.१.७ विविध लोककथा ७३
५.१.८ निष्कर्ष ७३
५.२. विश्लेषण ७४
५.२.१ न्याउरी मारी पछुतो कथा ७५
५.२.२ उत्तिस र गुराँसको कथा ७६
५.२.३ भाइ फुटे गवाँर लुटे ७८
५.२.४ हराएको सारी ८०

५.२.५ तामाङ जातिको कथा ८२

५.२.६ बोकाकाटी स्वर्ग पुग्ने पुजारी ८५

५.२.७ अनैतिक सम्बन्ध उदाङ्गो ८७

५.२.८ चोरीको परिणाम ८८

५.२.९ दुई दाजुभाइको कथा ९०

५.२.१० छट्टु स्यालको कथा ९२

५.२.११ ठगको कथा ९३

५.२.१२ कुविचारको परिणाम ९५

५.२.१३ जे गर्छन भगवान् असलै गर्छन् ९७

५.२.१४ लोभीको भाँडो उभिण्डो ९९

५.२.१५ फटाह ज्योतिष १०१

५.२.१६ किन रोइस् मङगले आफ्नै ढङ्गले १०२

५.२.१७ एकता नै वल हो १०४

५.२.१८ इष्टदेव वनझाँक्री १०६

५.२.१९ लामाको मानमनितो १०८

५.२.२० गुनले गुन खान्छ तँलाई म खान्छु ११०

५.२.२१ काल आएपछि बस्न पाइँदैन ११२

५.२.२२ पैसाले पैसा तान्छ ११४

५.२.२३ मेरो नाम त ठिकाठिक ११६

अध्याय : छ

उपसंहार **११८**

६.१ सारांश ११८

६.२ निष्कर्ष ११९

६.३. सुझाव १२०

सन्दर्भकृति **१२१**

परिशिष्ट- १ **१२३**

परिशिष्ट- २ **१२४**